

Norbert Lohfink

Az erőszak leleplezése az Ószövetségben

MINDANNYIAN az erőszak ellenkezőjét akarjuk. A békés és boldog együttélést akarjuk. De társadalmunk, már amennyire sikerül neki, csak erőszak által tud békét teremteni. A harmadik világ legtöbb felszabadítási mozgalma is az erőszakhoz folyamodott. Hogy a jó öreg világban nem kerül sor ismét véres tömegmészárlásra, csak az biztosítja, hogy egyre nagyobb fegyveres erőt helyeznek készenlétre. Egy-egy államon belül is csak erőszakkal tudják fenntartani a rendet. Mert ha a rendőrséget és a jogrendszert „jogos” erőszaknak hívják is, attól még mindez erőszak, ha mederbe terelt erőszak is.

Valamikor régen másképpen volt-e ez? Mondjuk – hogy erősen fejlett emberi civilizációnk ellenpólusára ugorjunk – az ősi primitív társadalmakban, amelyek semmiféle igazságszolgáltatási rendszert nem ismertek. A legalaposab és legnagyobb világosságot gyűjtő feleletet erre a kérdésre *René Girard* nyújtja rendkívül jelentős, *La violence et le sacré* [Az erőszak és a szent] című művében (Párizs, 1972).

AZ ŐSI TÁRSADALMI RENDSZEREK BEN a véres áldozatok eredetileg emberáldozatok voltak, később ezek pótlékeként állatáldozatok, amelyek az őket körülvevő, előbb izgató-felkorbácsoló, majd békés egyetértésbe vívó szertartások révén nem mások, mint levezető mechanizmusai annak az erőszakoskodásra való hajlamnak, amely a primitív társadalomban is folyton újra a felszínre tör, és amelynek reális kitörését ily módon akadályozzák meg. Tehát: az erőszak megakadályozására ismét csak erőszakot alkalmaznak – nevezetesen azt, amelyet az áldozattal szemben érvényesítenek.

Girard „bűnbakmechanizmusról” beszél, s az áldozati szertartásban csak rituális utánzását látja annak a folyamatnak, amely az új megbékélés reális útját jelenti akkor, ha egy csoportban vagy társadalomban – legyen az akár ősi, akár modern – az erőszak mégis kirobbant, és megkezdődött a rettenetes

„mindenki harca mindenki ellen”. A válság általános zavarodásában hirtelen mindenkinek az agressziója egyvalaki ellen fordul, aki véletlenül esett ebbe a szerepbe. Azáltal, hogy kitaszítják, sőt megsemmisítik őt, hullája fölött a túlélők új egyetértése jön létre.

Az egészben persze hazugság és csalás rejlik, mert a véletlen bűnbak ténylegesen nem volt bűnösebb, mint a túlélők bármelyike. Ennek ellenére az áldozati rituálénak megvan a maga viszonylagos hatékonysága. A benne rejlő hazugságot például annak az istenségnek a képébe szorítja bele, amelynek tiszteléséhez az áldozati rituálé kapcsolódik. Isten bálványá válik, torzképpé – esetleg szörnyű, kiszámíthatatlan, vérszomjas bálványá. De ebben az esetben is minden el van leplezve. Az áldozat békességteremtő funkciója áttevődik az istenkép egy másik, szintén meglévő oldalára: az isten jóságos, áldásadó, termékenységét biztosító szerepére.

Ha tehát az általunk ismert társadalmak ősi formájára ugyanaz érvényes, mint a legfejlettebbekre, akkor nyilván nem más a helyzet a közbeeső lépcsőfokokon sem. Vagy lehet, hogy Izraelben, tehát egy a történelemben lassan felnövő, „Isten uralma alatt álló” társadalomban másképp állt a dolog?

AZ ÓKORI IZRAEL VALAHOL KÖZÉPTÁJON helyezkedett el az archaikus társadalom és a modern világtársadalom között. Úgy tűnik, az Ószövetségben az a tipikus, hogy az emberek társadalmilag megszilárdított erőszakát – amelynek a valósága azonban hazug módon el van takarva – felfedi, leleplezi. Valójában még nem győzi le az erőszakot, de legalább leleplezi. Tudjuk, hogy a világ más tájain is átláttak az erőszakon, mondjuk a görög tragédiák vagy Szókratész. Tehát nem azt állítjuk, hogy egyszerűen valami egyedi esetről van szó Izraelben. De mégis: az erőszak leleplezésének folyamata sehol sem volt olyan nyilvánvaló, folyamatos és

következményekben gazdag, mint Izraelben.

Mielőtt azonban szemügyre vennénk ezt, emlékeztetnünk kell arra, hogy az Ószövetség folyton erőszakról beszél. Körülbelül 600 helyen van szó róla, s az elbeszélte erőszakos cselekmények közül sok hihetetlen méretű. Józsuéről például ezt olvassuk, miután meghódította Kánaán földjét Izrael számára: „Semmi sem maradt meg, minden élőlényt a megsemmisülésnek adott át” (Józs 10,40). Egyetlen más téma sem tűnik fel ilyen gyakran az Ószövetségben, és ilyen drasztikusan lefestve.

Ráadásul döntő helyeken világosan látható az is, hogy az erőszak alapvetően emberi sors. A *Mózes öt könyvének* részét alkotó ún. „papi irat” például jól átgondoltan ábrázolja a bűnt, és egészen tömören fogalmazva, alapjában véve az emberiségnek csak egyetlen bűnét ismeri: „Megromlott a föld Isten szemében, mert tele volt erőszakkal” (Ter 6,11).

Hasonló a helyzet a prófétáknál. Szolgáljon például *Ozeás* könyve: „Atok és család uralkodik, gyilkosság, tolvajlás és házasságtörés terjed el. ... Vérengzés vérengzést ér” (4,1-2). Hasonlóan fejezi be *Mikeás* próféta is a nép elleni nagy panaszát: „Eltűnt a hűség az országból. Nem akad becsületes ember. Mindenki a vérontás lehetőségét lesi. Egyik ember a másikra vadászik” (7,2).

Szinte úgy tűnik, hogy Izrael mindenekelőtt véres és erőszakos cselekmények révén érzékelte Istenét. Az Ószövetségnek körülbelül 1000 helyen van szó arról, hogy Jahve haragja felgyűl, hogy erőszakkal fenyeget, hogy bosszút akar állni. Ehhez jön sok más szöveg, amelyekben embereknek és népeknek büntető erőszakra ad parancsot; mintegy 100 helyen kifejezetten emberek megsemmisítésére ad utasítást. És nemcsak Isten van beleszóve teljes mélységéig az erőszak szövetébe, hanem a kultusza is csupavér.

Tehát Izrael minden tekintetben részese annak a világnak, amely az erőszak problémájával küzd, és amely csak az ellenerőszak kifinomultabb formái útján képes megbirkózni azzal. Izraelben is csak a hatalmas szertartásokkal és a jogrendszer mederbe terelt erőszakával tudják úgy-ahogy sorompók közé szorítani a mindig újra kitörő erőszakot. Magát Isten megtapasztalását is messzemenően elhomályosítják át nem gondolt kivetítések, és Isten megtapasztalása így Isten haragjának megtapasztalásává válik.

Izrael részese az erőszak világának. Mi az, ami Izraelben mégis másképp van, mint általában a népek körében?

AZ ERŐSZAK ÁLTAL URALT TÁRSADALOM számára lényegbevágó, hogy elkendőzze igazi lényegét. Csak így tud funkcionálni, csak így tud viszonylagos békét létrehozni. Nos, éppen ezen a ponton jelentkezik az Ószövetség teljesítménye: *lemezteleníti az erőszak mechanizmusát*. A fentieket nem mutathattuk volna be így, ha az Ószövetség nem beszélne olyan nyíltan és tudatosan az erőszakról. Ezt sem a mítoszok, sem az antik világ irodalma nem teszi meg ilyen mértékben. És manapság messze nem tesszük meg mi sem. Vagy csak nagyon kelleetlenül engedjük magunk közelébe azokat, akik ezt megteszik. Mert ki tájékozik önszántából arról, hogy napjainkban a világ számos területén hogyan kínoznak és gyilkolnak embereket?

A legtöbb keresztény szinte ösztönösen idegenkedik az Ószövetségtől, és ez alighanem azzal a sok erőszakoskodással függ össze, amely az Ószövetségben előkerül. Ez az idegenkedés odáig megy, hogy a liturgikus reformok során a legmagasabb egyházi fórumok sok ószövetségi szöveget megkurtítottak. Úgy látszik, hogy mi, mai keresztények is túlságosan áldozatául estünk erőszakos társadalmaink kódosítási technikájának ahhoz, hogy ellenállás nélkül kibírnánk az igazságnak olyan feltárását, amilyen az Ószövetségben megtörténik (mindamellott, hogy ott is hat még sokféle elhomályosítás).

Nem élünk mi sem fejlettebb világban, mint a régi Izrael. Az erőszakkal való saját összefonódásainkat csak kevésbé tekintjük át, és nem is akarjuk áttekinteni. Ezért már az erőszak feltárása is – ahogyan ez az Ószövetségben lezajlik – valóságos kinyilatkoztatás lenne számunkra.

A „PAPI IRAT” vagy a „deuteronomista történeti mű” [az Ószövetség egy-egy „szerzői rétege”] az erőszakot vagy a vérontást mint a tulajdonképpeni emberi bünt mutatja be, amely aztán a nagy katasztrófákat is az emberiségre vonja. Ez már a tények valóságos állásába való pontos belelátást feltételez – éppígy a próféták esetében is. Náluk a belátás további lépést tesz előre, amikor kezdenek kritikussá válni az egész véres áldozati rendszerrel szemben, és kezdik azt elutasítani. Emellett döntő: a próféták sosem tanították azt, hogy annak érdekében, hogy a világban növekedjék a jog és az igaz élet, bőségesebb áldozatokat kell bemutatni és hűségesebben kell ragaszkodni a szertartásokhoz. Sokkal inkább az áldozatok helyett követelik a jogot és az igaz életet.

Ez áll már *Ámosznál* Isten szájába adva: „Ételáldozataitokat nem szívlelhetem, hizlalt állataitokat látni sem szeretem. Vigyétek előlem harsány éneketeket, hárfáitok hangját hallani sem bírom!” És rögtön világos alternatívát is felállít: „Mint a víz, áradjon inkább a jog, és mint sebes patak, az igaz élet” (5,22-24). *Ozeásnál* pedig: „Nem áldozatbemutatás kell nekem, hanem a szeretet, nem az égőáldozat, hanem az Isten ismerete” (6,6). Mindennek megokolása *Izajás* áldozatkritikus szövegében válik világossá, amely programszerűen az egész izaiási könyv élén áll. Az ok: az áldozati szertartások és a le nem győzött erőszakoskodások közti belső összefüggés, amiért Isten az áldozati papoknak az állatok levágásától véres kezéről a gyilkosok véres kezére asszociál: „Jóllaktam már kosokból készült ételáldozataitokkal és a hizlalt borjak hájával. A bikák és bakok véreben nem lelem kedvetem... Ha kiterjesztitek imára kezeiteket, elfordítom a szememet. Akármennyit imádkoztok is, nem hallgatok oda, mert a kezetek csupa vér” (1,11-15.16).

AZ ÁLDOZAT ÉS AZ ERŐSZAK kordában tartása közti összefüggés felismerése az Ószövetségnek egy egészen más helyén is világosan kitűnik, mégpedig – ha szabad így fogalmazni – az „ösgyilkosságról” szóló „jahvista” elbeszélésben, nevezetesen abban, amelyben *Káin meggyilkolja Ábelt*. Mindkét testvér áldozatot mutatott be Jahvének, Káin a föld gyümölcseit, Ábel a nyáj állatait. Aztán egyszerűen arról van szó, hogy Ábelre és áldozatára Jahve rátekintett, Káinra és áldozatára nem tekintett rá. A szentírás-magyarázók vitatkoznak azon, miért tekintett rá Isten az egyik áldozatra, és a másikra miért nem, valamint hogy a két testvér miképp ismerte föl, hogy Jahve az egyik áldozatra rátekintett, a másikra nem. A Biblia sem azt nem mondja meg, miért járt el Isten különbözőképpen a testvérekkel, sem azt, hogy ők ezt miképp ismerték fel. Mindenesetre ha az ember nem engedi szabadon futni a fantáziáját, hanem szigorúan a szöveghez tartja magát, akkor a helyzet az, hogy Isten azt az áldozatbemutatót fogadta el, amelynek során vér folyt, és nem azt, amelyben csak gyümölcsöket mutatott be. Ezenkívül Káin vértelen áldozatának hatásatlansága egyszerűen abban is megmutatkozott, hogy eme áldozat által Káin agresszivitása éppenséggel nem enyhült, hanem inkább fokozódott: „Nagyon haragos lett, és lehorgasztotta a fejét” (Ter 4,5). Káin esetében tehát az áldozat egyszerűen nem funkcionált, egyáltalán nem akadályozta meg az erőszakot és annak kitörését. Ebben az elbeszélésben kétségtelenül felismerték a véres áldozat és az erőszak megfékezése közti összefüggést.

Ez az elbeszélés, valamint az ezt megelőző, a *paradicsomi bűnbekesésről* szóló, szorosán összetartozik. Nem tesz semmit, hogy az alakok változnak, mint gyakran a mesékben, mítoszokban és ezekkel rokon elbeszéléstípusokban. A szerepek az érdekesek, amelyeket az alakok megtestesítenek. Így a két bűn – Isten parancsának áthágása, illetve az emberiség első gyilkossága – tulajdonképpen csak az egyetlen ősi bűnnek két aspektusa. Ezért aztán semmi probléma sincs abban, hogy bár Isten az ősszüelőket halállal fenyegeti (csak a korai, hirtelen, erőszakos halálra lehet gondolni, amely megfosztja az életet teljességétől és lekerékítésétől), de aztán csak a paradicsomból űzi ki őket, és az erőszakos halál csak a következő generációban tör be. Az elbeszélésben éppen nem férfi és nő, hanem testvér és testvér az erőszakos halál alakjai. De ezt csak előzetes megjegyzésnek szántuk, mindenesetre ez teszi lehetővé a helyes értelmezést. Előbb a testvérgyilkosságot vegyük szemügyre, tehát a bűn emberen belüli lényegének ábrázolását.

ELŐTTÜNK ÁLL KÉT TESTVÉR RIVALIZÁLÁSA: mindketten ugyanarra törekszenek, nevezetesen Isten jóindulatának elnyerésére, tehát áldott életre. De a rivalizálás megszülői az erőszakra való hajlandósá-

got, amely az egyik testvér esetében sem rituálisan, sem morálisan nem fékezhető meg (hiszen Isten figyelmeztette őt, hogy álljon ellen a démon kísértésének), az erőszakos cselekmény megtörténik, a vér folyik. Ez pontosan megfelel *Girard* erőszak-elemzésének.

Az emberek közti rivalizálás mögött azonban még mélyebb versengés húzódik meg: a *rivalizálás ember és Isten között*. Ezt az összülök bűnéről szóló elbeszélés hozza szóba. Hiszen a kígyó, a kísértés foglalata („megtestesítője”) így szól az asszonyhoz: „Mihelyt esztek a gyümölcsből, megnyílnak szemeitek. Olyanok lesztek, mint Isten, és elnyeritek a jó és rossz ismeretét” (ami egyszerűen az átfogó megismerést jelenti; Ter 3,5). Tehát a kígyó az utánzás (szaknyelven „mimézis”) magatartásába vezeti bele az asszonyt. Ráveszi, hogy olyan akarjon lenni, mint Isten. A minden dolog megismerése utáni vágyat kelti fel benne, mondván, az az előtte függő gyümölcsben ragadható meg. Így Isten rivalisává teszi őt. És ezzel szakadás keletkezik a természetben. Az ember felismeri, hogy meztelen. Fiának, Káinnak az alakjában aztán gyilkossá lesz.

Az Ószövetség elbeszélései mindig új változatban mutatják be az utánzás és a rivalizálás témáját, a belőlük eredő erőszakkal együtt; legmegkapóbb elbeszélői formáját talán a Saul és Dávid viszonyáról szóló hosszú elbeszélésekben nyeri el (Sámuel 1. könyve).

AZ ÓSZÖVETSÉG AZÁLTAL LEPLEZI LE ezt a mechanizmust, hogy az áldozat perspektívájából ábrázolja. Az ősi társadalmakban és mítoszokban a bűnbak átveszi, elfogadja a ráirányuló projekciókat, és épp ezáltal marad elrejtve az erőszakosok kollektívájára vonatkozó

igazság. Az Ószövetségben történik meg először, hogy az erőszakosak bandája által üldözött ember többé nem fogadja el sorsát. Abban a pillanatban, amikor rátör az erőszak, minden új fényben tűnik fel neki. Meglátja az igazságot, nevezetesen azt, hogy ő nem az, amivé a kollektívum teszi. Amikor segítségért fordul Istenéhez, egyszerre felismeri az igazi Istent, azok nélkül a projekciók nélkül, amelyeket egyébként rávetítettek.

Ez mindenekelőtt azoknak a daloknak a csoportjában válik megragadhatóvá számunkra, amelyek a zsoltároskönyvben állnak, és amelyeket a kutatás *panaszdaloknak* nevez. A panaszost rendszerint ellenségei veszik körül, akik az életére törnek. Ő ártatlannak tudja magát. Így egyúttal azt is tudja, hogy ellenségei hazugok. Jahvét, az ő Istenét hívja segítségül, és néhány zsoltár végén aztán hálát is ad Istenének. Ezekben az esetekben érvényes az, ami az egyik ilyen zsoltár végén áll, és amit aztán később az Újszövetség újra és újra idézni fog: „A kő, melyet az építők elvetettek, szegletkővé lett” (Zsolt 118,22).

Vannak azután tipikus alakok, akik Izrael tudatában fokozatosan belépnek a jogtalanul üldözöttek eme szerepébe: a *próféták*. Lassacskán kifejlődött egy olyan hagyomány, amely újból és újból a próféták erőszakos sorsáról beszélt. E hagyománynak az a tapasztalat az alapja, hogy Izraelben – ahol az erőszak mechanizmusát feltárták ugyan, de az mégis tovább működött – a bűnbakok többé nem véletlenül adódnak, hanem azok az emberek válnak azzá, akik az *igazi Istenről* és annak *igazi, erőszakmentes* szándékairól szóló különleges ismeretükkel önmagukra összpontosítják az erőszakosok felindulását.

Így lepleződik le Izraelben az erőszak, jóllehet még uralkodik. A régi társadalmi struktúrák közepette már az új társadalom elvei is felragyognak: jog és igaz élet, irgalmasság és szeretet. De Istennek az az új társadalma, amely a nélkül ragyogtatja fel őt a világban, hogy ezáltal embereknek kelljen

erőszakosan elpusztulniuk, az Ószövetség idején még csak a prófétai elővételezésben található meg: a világ végidőbeli végleges átváltásának meghirdetésében.

AZ ÚN. MESSIÁSI VÁRAKOZÁSNAK most csak néhány, a mi összefüggésünkben figyelemreméltó elemét említjük meg. Ez a várakozás a szétszórátás tapasztalatából fakad: Az erőszak világa elválasztja és szétszórja az embereket. Az idők végén ezért Jahve össze fogja gyűjteni Izraelt. Egybegyűjti minden országból, ahová szétszóródott.

Azután Jeruzsálem lesz a békével teljes világ központja: „Mert Sionból jön a tanítás, Jeruzsálemből jön Isten szava. Ő szolgáltat jogot a sok nép vitájában, hatalmas nemzeteket szorít korlátok közé, el a messzeségig. Akkor ekevasat kovácsolnak kardjaikból, és szőlőmetsző késeket lándzsáikból” (Mikeás 4,2-3; vö. Izajás 2,1-5).

Ez a testvéries világ nem intézmények által jön létre. Amikor *Jeremiás* (illetve általa az Úr) megígéri az Új Szövetséget, még az Isten törvényének továbbadását szolgáló intézményeket is megkérdőjelezi: „Törvényeimet belsejükbé helyezem és szívükbe írom. Így Istenük lesznek, ők pedig a népem lesznek. Senkinek sem kell többé a másikat tanítania. Nem kell többé így szólniuk egymáshoz: Ismerjétek meg az Urat! Hanem mindannyian maguktól fognak megismerni engem, nagyok és kicsik egyaránt” (Jer 31,33-34).

KÉTSÉGTELEN: témánk szempontjából az Ószövetség elképzelései még kétértelműek. Egyfelől jelen van a régi, erőszakos gondolkodásmódhoz kötődő elképzelés, amely szerint bizonyos mértékig szükséges egy végső erőszakos aktus ahhoz, hogy aztán eljöjjön az erőszakmentesség. De az Ószövetség ugyanakkor le is leplezi az erőszakot, és fölvezetja annak legyőzését. Az idézett szövegek alapján mindenki számára megvilágosodhat, hogy a béke *a szívekből kiindulva* teremthető meg, és hogy *erőszakra egyáltalán nincs szükség*. Ez az Ószövetség végső látomása. Ebben látta meg az erőszak világának legyőzését – bár kétségtelen, hogy csak ígéretként.

(Kivonatos ismertetés.)

Forrás: *Weltgestaltung und Gewaltlosigkeit*, Patmos-Verlag 1978

